

տասն տարի չի գնաց, նախագուշակուած էն շատ աւելի շուտ ։ Եւ թէ որ ծախքն սուտ հանեց զյառաջատեսութիւնը և ստիպեցաւ ընկերութիւն կարգադրուիլ ճանապարհին ընթացից վրայ, այն աւելի նոր վրայ հասած աշխատութեանց համար էր, քան թէ հաշուոց պակասութեան ։

Դառնալով այսօր մտքը յաղթած դժուարութեանց, յիշելով հիւսերու բռնութեան տակ ջորեպանաց գնացած ուղին, ծամածուռ ճանապարհաց մէջէն դէպ ՚ի վար արշաւակի խոյսցեալ ճեպընթաց կառքն, չենք կրնար զսպել օրինաւոր գոռողութեան դժացում մը ։ Զիք ինչ մասկանացոյց պժուարին (Nil mortalibus arduum), քաջ իսկ կրնանք կրկնել այսպիսի յաղթութեանց առջև ։ Գիտութիւնն, որ դժուարագոյն կռուոց մէջ մեզի օգնութեան կը հասնի, ուրիշ լերան մ'ընդերքը փռոտեկեց,

1 Sten Bertepesch : Die Gotthard-Bahn, Gotha 1881. — Wanner : Geschichte der Begründung des Gotthard-Unternehmens, Bern 1880.

որպէս զի այլ և այլ ժողովուրդք աւելի յաճախակի եղբայրական գրկակցութեամբ կարենան միմեանց մերձենալ, Զըլլայ որ քաղաքագիտութիւնն երբեք վրդովէ դիտութեան այս պայծառ յաղթանակը, և ընդ մէջ իտալիոյ և Գերմանիոյ բարեկամաց՝ միշտ մոռնէ, զոգցես Ալպեանց պտհապան հրեշտակ, ազգ մը՝ որ գիտցաւ արժանի ըլլալ այսպիսի կենդանի և հանրական սիրելութեանց, փոքր ազգ մը, որ կը ցուցնէ Եւրոպէի թէ ինչպէս կրնան ապրիլ կյոորդեալ եղբայրական դաշնաւորութեամբ՝ լեզուով, սովորութեամբ, հաւատով զանազանեալ ժողովուրդք, ընդ պահպանակաւ հասարակաց ազատութեան, ընդ հովանեաւ դարական հիմնադրութեանց, որ արժանի են ամենայն աշխարհաց բաձրաշուք մեծարարանաց ։

Ա. ՊՐՈՒՆԻԱՆԻ

— Տեղեկութիւնք, հաշուակէիք, և այլն, և այլն, Կոդաբառսի լեկեցութեան ։

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՊՈՄՊԷՅ ՀՆԴԿԱՅ

ՎԵՆԵՏԿԱՅ ԼՃԱԿԷՆ ՅՊՐԻՆՏԻԶԻ

Սուէդի անցրը բացուելն յետոյ, անգղիական շոգինաւուց դիմ մը զԱնգղիան՝ Ագրիականին ու Կարմիր ծովուն վրայէն՝ Հնդկաստանի հետ կապեց ։ Այս գծիս դըլուխը հաստատուեցաւ ՚ի Վենետիկ ։ Հոս ամեն եօթնեակ Անգլիացի ճանապարհորդաց բազմութիւն մը կը ժողովի ու դէպ ՚ի Սուէդ կը նաւարկէ ։ Ուսկից դարձեալ այլ և այլ շոգենաւերով՝ ոմանք ՚ի Հնդկաստան կ'ուղևորին, այլք յԱւստրալիա և ՚ի Ճավա, ՚ի Չին և ՚ի Ճարոն ։

Ի 1881 նոյեմբերի սկիզբները ինձ ևս փնակեցաւ նոյն գծով Վենետիկոյ լճակէն ելելով ուղևորելի ՚ի Հնդկիս ։ Սրդէն նոյն այս ամսուս յատուկ անձրեւային օրերը կանխեր անցեր էին, ու չորրորդ օրը զուարթ ու զեղեցիկ արեւով մը կը ծաւ-

գէր ։ Երկինք ապակեայ կը նմանէր ։ Այնպէս ջինջ ու պոյծառ էր, և օդն ալ թեթեւ ու ջերմ ։ Թող չորջանախի տեսարանը, որու զմայլեցուցիչ հրապոյրն մարդու սիրտը կը զուարթացնէր ։ Լճակին խաղաղաւէտ ջրին մակերեսովը՝ պոյծառ արեւուն շողողացող ճառագայթներէն երփն երփն կը զուճաւորէր ։ Լերանց հիւսաւոր կոնքը՝ անուշ մանուշակագոյն ներկեալ, ամենաթեթեւ գոլորշիք մը քօղին մէջէն կ'արձանանային ։ Եւ անոնց երկու կողմէն նոյն գոլորշին սահելով՝ զհորիզոնը հրապուրիչ թեթեւ երանգով մը կը պատէր ։ Արեւելեան դին արեգը նուրբ գոլորշիքի մը մէջէն իւր ճառագայթները ցրալցնելով կարծես լճակին վրայ արծրթէ փուշոյ անձրեւ կը թափէր ։ Իսկ այն հոյակապ քաղա-

բր' որու մեծագործ շէնքերը զմարդ յապուշ կը կրթեն, կարծես իւր կերպարանքը ջինջ ջրին վրայէն տնդադարձնելով կը գուարճանար, զի ուրը հազարումէկ երանգ գունաւորելով, Գեռ ևս կենդանի է մտքին մէջ այն օրուան գեղեցկութիւնը՝ որ երկայնամիտ նկարիչ մը յիմարութեան չափ կըլնար արհեստը:

Եւ ևս սրարշաւ նաւակին մէջ նստած գէպ 'ի Պէնիկալոր շողենաւը կը դիմէի, որ ժամը իննին տնհրածիշտ պիտոր մեկնէր: Արդէն բաղմութիւնն սկսեւ էր խռնիլ. բարեկամաց խումբեր ճանապարհորդաց իրենց յետին հրածկաւոր կու տային. բազմաթիւ նաւակաց եթիւնեկը անշնչաբար էր, անանկ որ շփոթութիւն մը կը տիրէր ոչ միայն շողենաւին չորս կողմը, հապա նաև նաւուն մէջ, ուր ամեն սեռի և ամեն հասակի մարդիկ խռնած էին. մինչև շողաց զանգակը խարսխին վեր առնուիլը ազդեց: Մեկնեցան փութով բարեկամաց խումբերը, հեռացան նաւակը, և շողենաւը ծանրաբար սկսաւ լճակին ջրերը ճեղքել:

Նաւուն վրայ կենցած մտախնայ իր գիտէի այն տեսարանը որ հետ գնեալէ, քանի որ գէպ 'ի Ագրիկանին գուռը կը յառաջէինք, աչացս առջին կը պարզէր: Լճակին ցերեզան կողակաց քովէն անցնելով՝ այցը ու սրահը վերջին ողջուն մը կ'ուզէի բոլոր այն տեղեաց՝ որոց մէջ կենացս մեծագոյն մասն անցեր էր. ո՛հ, որչափ սիրտս կը տրոփէր երկիրդիւ թէ արդեօք նոյն տեղուհիք միւսանգամ տեսնելու բարեբաղդութիւնը պիտոր ունենամ:

Վերջապէս քաղբին լճակին վերջին պատուարը հասաւ: Հոն ձկնորս նաւակաց բազմութիւն մը խարխիս նստած էր, և ձկնորսը, պարզեալ գոյնգոյն առագաստներով, ինչպէս թէ 'ի չու պատրաստ, իրենց ուռկանները լուալու կը զրաղէին: Մինք որ կ'անցնինք՝ կը կանգնին ու մեզ կ'ողջունեն: Կը սահնիրքովքնեն ու ծիծալեն: Այդ կանանին մկանանց վրայ կ'արշաւեն: Հոգեհաւանք ընթացքը կ'երազէ հեռանալով հեռագնտէ ցամաքէն, որ վերջապէս միտչին մէջ կ'անցայտի:

Հոգեհաւանք լանջաց վրայ յից՝ առ վայր մը տխուր խորհրդածութեան միտքս կը յուզի: Անհաստատ ու մահագոյժ տարեր մը ձեռքն ենք, և ընդ մեզ և ընդ մահ միայն քանի մը բթաչափ տախտակ մը անդրպետ կայ. և ջուրն որ չորս կողմերնիս կ'եռայ՝ կարծես այն տախտակը կըծնելով սպառել կ'ուզէ: Բայց այս մտածութիւններէս կը սթափեցնեն զիս ուղեորաց աղաղակը: Աչքս ուր տանիմ՝ Անգղիացու երես միայն

կը տեսնիմ. տկանն միայն անգղիացու բարբառ կը լսէ: Արանց, կանանց, օրորաց ու երիտասարդաց շփոթ երթնելի մ'է շողենաւին մէջ: Այդուհի, շնչուել, զուարթ խօսակցութիւն, ծիծաղ չորս դիւ կը տիրէ. ամենը իրենց ընկերն ունին, ամենը իրենց բարեկամը կամ ծանօթը 'իսկ ևս միայն նաւակին ծանօթ կը համարէի դիւ. սակայն բաղքս յոնանկեալս վազելով բարեկամ մը հանեց զիմացս, նոյն շողենաւուց ընկերութեան նուիրակ:

— Դու հոս, կը կանչէ զարմացմամբ. և գէպ ո՛ր կը դիմուս:

— Դեպ 'ի Հոգիւս, կը պատասխանեմ և ես, զարմացաւ բռնել շխարհնալով այն անանկեալ պատահման:

— Արեւմտ մէկտեղ պիտոր ճանապարհորդներ, որովհետեւ ես իբր նուիրակ հոն կ'ուզեմորմ:

Այս գէպքս ինձ յոյժ օգտակար եղաւ՝ զիրացնելով իմ հանգիստս 'ի նախն, գոնեայ մինչև ց/Ստեղ, ուսկից բարեկամս բաժնուելով՝ 'ի Սէյլան պիտոր նաւարկէր:

Ժամը մէկին նախաճաշին զանգակը կը զարնէ, և ամենը հնազանդ, իբր աշակերտը որ յաշխատութիւնէ 'ի հանգիստ կը փութան, գէպ 'ի նախն ընդարձակ սրահը կ'իջնեն, ուր՝ անգղիական քմաց 'ի գէպ՝ առատ համազամբ պատրաստուող կան: Անգղիական քոնֆօրթըյր առակ անցած է, և ամենայն բանի մէջ 'ի յայտ կու գայ: Անգղիացի ճանապարհորդն ամենէն առաջ իբր ստամոքսը կը հոգայ քոնֆօրթըյր ընելու: Երեք անգամ կ'երակուր կը տրուի մակդինոք. ժամը իննին, մէկին ու եօթին, որոնք, թէպէտ մէյմէկ ճաշ կը նմանին, բայց այլ և այլ մեղմացուցիչ անուն կ'առնուն. առաջինը նախաճաշ, երկրորդը միջաճաշ, երրորդը բուն ճաշ: Այսէ զատ կայ կաթնախառն չայն, նախ առաջտեան ժամը վեցին, ցարկուան ժամը չորսին և երեկոյեան ժամը տասնին, հանգերից կողով, հացիւ և սոյովք: Եւ եթէ անկէ ետքը մէկու մը ստամոքսը կը զօրէ, ապառ է ու զամբ խնդրելու և ուտելու. և ասոր ապացոյցը ստեղծ տեսայ:

Մինչդեռ նախաճաշէն ետքը նաւուն վրայ՝ այլոց հետեւելով՝ վեր վար ժուռ կու գամ, յանկարծ այլ և այլ ծանօթ անձինք զիս կը դիմաւորեն, և զարմացմամբ կ'ողջունեն: Այսպէս ծանօթիցս թիւր կը շատնայ և զիս կը յուսացնէ որ ճամբուն երկարութիւնը ըստ կարելւոյն զբօսալի պիտոր ըլլայ: —

Ամենուն խօսակցութեան նիւթը օգուն ազուրուկութիւնը ու հանդարտութիւնն է:

Դսօր այնպէս անգործ է՝ որ կործան ցամաքին վրայէն սահելով կը քալենք։ Արդէն իսկ ցամաքը անհետացած՝ ընդարձակ բլուրիկի մը կեդրոնը կը գտնուինք։ շուրջանոյն այն ըղորակին տրամագծին գրայէն սահելով՝ ետեւէն զիստարի մը նըման՝ փրփրացեալ սպիտակ հետք մը կը թողու։ Բայց ժամերը կը յառաջնեն և արեւը դէպ ի մարը կը խոնարհի, ոսկեղոյն հորիզոնը հեազհետէ կը կտրմի, կը մարի, կը մթնայ, ու թևի մը կանաչագոյն ապակեայ և աստեղագաղղ երկինք մը զգիլելը վրայ կը բերէ։ Այն պայծառ երկնից ամպհովանոյն մէջէն՝ արծաթափայլ լուսնին ճառագայթները խաղաղաւէտ ծովուն երեսը կը պօխին կայտուելով։ Որտան այլայլիչ գագաթունքներէն խոնջ, կ'իջնուի խղիկս ի հանգիստ անկողնոյ։ Դեռ ևս յտախ կայի, երբ շոգեւորին սրինգը նաւապագետի մը մերձեկնալը ազդես։ Բողբոլի պատուհանի կէն զուրս գլուխ կարկառեցի։ Անորայի վառած լոյսերը տեսնելու, և անմիջապէս պարկեշտ անկողնիկի վրայ ամփոփուելով՝ երազոց աշխարհը անցայ։ Երբ աչքերս բացի, ժամը եօթն էր ու նաւերնիս միւսանգամ ընդարձակ ծովուն ջրերը կը ճեղքէր։

Ինչպէս միտքարկալ էի խղիկս միայնութեանը վրայ։ Ինչպէս երախտագէտ էի նաւապետին՝ որ ինձ փութացնէր պահիր էր այն առանձնակ նաւախորը։ Դժփայլին ճանապարհորդութեանը մէջ ամենէն մեծ հանգիստն առանձին խղիկ մը միայնակ վաշիւն է։ Ոչ նեղել և ոչ նեղիլ։ Այս իրձն ու բաղդը բարեկամակալ կնպի մը միմիորը գտնութեամբ ընկերից ինծի կ'անշուշտ մոռնայէ։

Նաւուն վրայ առաւօտեան զուտ օդը ծըծելու քան զիս կանխեր էր նաւապետը։ Երբեք եօթնեակ յառաջ, ըստ ինծի, նոյն ճամբան յոյժ այլապէս ըրած էր. այս ծովն որ հիմա այսպէս խաղաղ էր, այն ատեն այնպէս սաստիկ խռովուող էր՝ որ ալիքները նաւուն վրայէն կ'անցնէին. նաւն ալիքներէն տատանեալ ասդին անդին կը նետուէր, այնպէս որ չէր հնար մէկու մը՝ վրան կանգուն կենալ։ Բայր ճանապարհորդքը կիսամեռ անկողնի վրայ ինկած՝ նեղութեան ու վախի տագնապով կը տանջուէին։ Ես բարեաղգ էի այս եօթնեկիս նաւովը ճանապարհորդելու։ Երազոց ծրար մը ձեռք գրելով, — Ահա, ըստ, քեզի գործն ու միջոց ժամանակ անցրինք։ Եթէ ընթերցման համար գրուց պէտք ունենաս, սենեկապետին ուղէ։ Հասարակաց գրատունը առատաբեր հոգացուած է գրասալի զրքերով։

Երկու օր ետքը առաւօտը կանուխիկէ, հասանք ի Պրինտոյի, և ածխայ ամբարանոցին առջև խարխիս ձգեցինք։ Հոն ուրիշ չոգեւորք քան զմեզ կանխեալ ածխայ աշար կ'առնուին. բազմութիւն մը շրթնայաւ կապ բանտարկելոց գրադեալ էին ածուխը չոգեւորաց մէջ լցնելու։ Արդիտէի այն տխուր տեսարանը որու անփորձ էի. Ինչպէս տխուր ձեռքը մատնուած մարդը կը նուստանայ և գրիթէ կ'անդառնայ։ Այն ածխայ փոշին սեցած կերպարանայ տակէն խոթող հայեաց աչքեր կը նշմարէի, որոց փայլին վրայ կատաղութիւն մը կը կարգապուէր։ Անշուշտ, կ'ըսէի մտքս, առնցքով շատը կամ գող են, կամ աւաղակ ու մարդասպան։ Ստեք մարդկութեան վրեժախնդրն են. մարդն որ մոլութեամբ այս կէտը կը հասնի՝ եթէ չէ անկարելի գտնէ ամենագոտարին է որ մէկ մըն ալ վերահանգնի։ Աստեղ շատը ցկեանս դատապարտեալ շրթնայաւաղ ցրտանի պէս աշխատելու են։ Իրենց շահածին մեծ մասը տէրուութիւնը կ'առնու, քանի մը ստակ միայն իրենց թողով՝ որ ծխախոտի կամ ուրիշ պիւտոյից ծառայեցնեն։ Կ'ինչոքեա աշխատելու հետ են, պահապան գինուորք անոնց վրայ կը հսկեն։ Երբ ու հայեցութիւն խառն կը հնչեցնէ այն գատապարտութեան տեղին. կարծես մեր աղատութիւնը անոնց վրայ կատապի նախածն մը կը գրգռէ։

Քաղքին վրայ հայեացք մը կու տամ որ անսովոր գեղեցկութիւն մը շերեցներ։ Պրինտիգի, որ հին Հռոմայեցոց ժամանակ, ինչպէս նաև միջին դարու ատեն, կարևոր նաւաւանդիստ մըն էր, Ժեզ գարուն իրեն կարևորութիւնը կորսնցուց, և մինչև վերջի ատեններս անշուն տեղ մըն էր։ Բայց հիմա որ երկաթուղին Արիպանին եկերը՝ ներքին քերելով դէպ ի հոն կը յանգի, և ամեն աղբի չոգեւորք ալ հոն հանգիստ կ'առնուն, և գլխաւորապէս անգլիականը, դարձեալ կը սկսի ծաղիլ և իր նախկին կարևորութիւնը ըստ մասին կը ճգնի միւսանգամ ձեռք բերել։ Քաղաքն ի հիմանց նորաւնէն երեւոյթ մը ունի, այնպէս բազմաթիւ են շինութիւնք, Նաւահանգիստն ալ որ աւաղներով լեցուած ամպէտ եղած էր, միւսանգամ փորուելով կարգի դրուցիւ։

Հին Հռոմայեցոց ժամանակ այս նաւահանգիստս իբր իջևան կը ծառայէր դէպ ի արևելք նաւարկելու, անոր համար ալ ա-

նոնց արշաւանայ ժամավայրը եղած էր: Ապրիլն ճամբան Ալեքսանդրէն ձորերէն անցնելով Հոս կու գար կը յանգէր. անոր համար ալ այս տեղիս հռոմէական նաւա-տորմին մեծ կայաններէ մէկն էր: Սոյն այս քաղաքս եղաւ Կեսարառ ու Պոմպէոսի կոտի տեղին, և սակէց Կեսար նաւարկեց ղէպ 'ի Յունաստան:

Ապա Քոթաշք տարեցին Պրինտիգի, ուսկից հալածեցին զիրենք Վեղիսար և Ներ-ոէս զօրավարները, և ապա տիրեց անոր Նէապոլսոյ Ռոմէր թագաւորը: Վերստեղեցիք, որ նոսրանձորդք էին այս քաղաքս վաճառաշուքեան, զրեթէ բոլորովին աւերեցին անոր նաւահանգիստը: Իւ ապա քանի մը տնգամ քարտարոսաց ձեռքն իյնալով աւրուեցաւ ու նորէն շինուեցաւ: Հոս մեռաւ Վիրգիլիոս քերթողը, Քրիստոսէ տաճոտիին տարի յառաջ:

Ինքոց կողմանէ տնտանիէին ոտարէները որ Հռոմայ խնջոյից կը ծառայէին: Անուանիւն զարձակ մինչև ցայսօր անոր զիններն ու ձէթը, որոց մեծ վաճառակաւնութիւն կ'ըլլոր:

Այս քաղաքիս նախնի մեծութեան մնացորդք զհեռակալ տնտանիքս, ինչպէսկաւարքս, ջրովից աւերակք, գեղեցիկ սիւնք, և այլն: Վեղեցիկ է մայր եկեղեցին և ուրիշ մէկ քանի եկեղեցիներ: Քաղաքս է եպիսկոպոստանիստ: Կան քանի մը վոնքեր կրծաւորաց ու կուսանաց, ուսումնարան կ'երկրիւսաց, վարժարանք և հիւանդանոցք: Բնակչաց թիւն է գրեթէ 15,000. Բայց քաղաքին ծաղկելովը բնակչաց թիւն ալ բազմապաւնու հետ է:

Յամաք ելլելով քայլս ղէպ 'ի մայր եկեղեցին առի 'ի պատիւ կիւրակէի: Ողջոյն ժողովուրդը շարժման մէջ կ'երևար. ննջեցելոց զանգակը հռչակաւոր երգչի մը յանկարծական մահը ազդած էր, և հետաքրքրաց բազմութիւնն ղէպ 'ի եկեղեցին կը դիմէր: Այն մարդն որ մէջերինն ծներ, սննդ, ամեցեր ու տարինեցով պարեր էր, եկեղեցանութեան ժամանակը այնչափ հետաքրքրութիւն չէր ազդած որչափ հիմա իր մահաւումը: Շնկոց մը կը քայլէր բերնէ բերան ողջոյն եկեղեցւոյն մէջ. զիրար մը կ'ըլլով, իրարմէ յառաջնով ամենը գաղաղին մերձենալ կը քանային, որու մէջ հանգչեցուցած էր զննջեցալը, ղէմը բաց 'ի տես ամենուն: Այն անկենդան դիակին քովը լազմութիւնը խնամ չոր եկողաց տեղի տալ չէր ուզեր և հարկ էր հրելով և առիս անպիսի զարնուելով ճամբայ բանալ ու եկեղեցիէն դուրս ելլալ:

Օրն էր գեղեցիկ, երկինքն պայծառ, օդը

ջերմիկ. ինչպէս տնոյշ կու գայ երկու օրուան նաւարկութենէն ետքը ցամաքը կոխել և ազատաբար շրջիլ: Քաղաքին էական տեղերը պարտուէն յետոյ, մի տանգամ նալ կը դառնամ միջօրէին:

Բայց ցորեկը, միջնաճաշէն յետոյ, գուղեւորները նաւէն դուրս կը ձգէ 'ի շրջագայութիւն. բաց անոնցմէ որոց կրծական գաւառարկութիւնը կը պատուիրէ սուրբ պահել զիրարակէն, արգիլելով նաև թեթև և տնմեղ գրօսանայ գրադարար, ինչպէս շրջագայութիւնը, կամ ինչ և իցէ տեղեաց այցելութիւնը:

Նաւահանգարն զիմացը ծովուն մէջ կանգնած միջին դարու դգեակ մը կայ, քաղքէն իբր կէս ժամ հեռու: Քանի մը հոգւոյ ընկերութեամբ հոս այցելութեան կ'երթանք նաւակաւ, և տնոր բարձրաշառաքակին վրայ ելլելով վարը առջնինս ողջոյն զգեկին ներքին տեսարանը կը տեսնենք, որ մեկի միջին դարու ամրութեանց ճշգիւ գաղափարը կու տայ, ինչպէս նկարագրու մէջ կը տեսնուի: Երբեք ծովու ու ցամաքի գեղեցիկ տեսարանը տեսնելէն յետոյ, միւսանգամ աշտարակին միջին սանդղէն վար կ'իջնենք, և մէկ քանի ճգնաղբը նաւկաց սենեակները այցելելով կ'ընկնենք կը հեռանանք, մարդավար ու պարզասիրտ մարդոց հիւրասէր ընդունելութեանը ախորժիկ գաղափար մը հետքին տանելով:

Կ'երկոյանար երբ 'ի շողենաւ հաստնար Քիշեքու ան լուսինն որ սկսեր էր բարձրաւ նալանանկ սլայծառ փայլով մը կը լուսաւորէր գտնասարանք՝ որ կարծես ամենուն աչքէն բուռը ջնջել կ'ուզէր: Նաւը մինչև երկրորդ առաւուր գաղափարելու էր 'ի Պրինտիգի, Անգղիայէն գալի ճանապարհորդաց ու թղթաբերին սպասելով: Առջնինս չորս օրուան ծովային սնընդհատ ճանապարհորդութիւնն էր կար մինչև ց/Աղբառնուրիս, և ով որ ծովային երկայն ճանապարհորդութիւն չէր ուրձ՝ ցամաքին յարգը աղէկ չի գիտեր: Քնոյ հանգիստն իսկ զոհելով, Անգղիայի բարեկամութիւն հրաւէրին կը հետևիմ: Նաւը կը թողնուր ու քաղաքն լոկի փողոցաց մէջէն ղէպ 'ի պարիսպները կը յառաջնար, ուսկից համբաւը կ'ընէ թէ տեսարանն ամենագեղեցիկ է: Քանի որ փողոցէ փողոց կ'անցնենք՝ ալ շարժմունք կը նշմարենք, ոչ ձայն և ոչ իսկ լոյս. կարծես մեռելոց քաղաք մըն է: Հագիւ երբեք մէկի մը կը հանդիպինք որ արտօնութեամբ ունը կը դառնայ ու փողոցին լուսթիւնը կը կոտրէ: Տեղ տեղ գիտեսանց ցած զաները միայն բաց կան, ուսկից երգեցող արբեցողի մը խղուրկ ձայնը կը լսուի: Մենք քաղքին

ծայրերը հասնելով ազոնդի ու գարշահոտ փողոցաց մէջէն՝ վերջապէս ընդարձակը կ'իլլենք, ետեւեւս թողլով քաղաքին բնա-կութեանց միջին ստուերները: Զուարթ և անգբաղ ստորև պարսպանկրուն համբան կը բռնենք. ոչ մարդոյ ներկայութիւն կը տեսնենք, ոչ շան մը հաջիւնը կը լսենք. կարծես փոթորիկ մը անցեր և բոլոր կենդանութիւնը քլեր տարեր է այն տեղերէն: Միայն մեր դուարթ խօսակցութիւնն այն լռութեան միակերպութիւնը կը կտրէ. բայց թանկարծ մարդու մը սուր ծայրը, ինչպէս թէ գերեզմանի մը մէջէն ելլէր, կը լսուի: Մտքերնիս մեր խօսակցութեան բոլորովին կեղծանցացած՝ չենք անգրագատնար խելզբան, ու ծիծաղելով մեր քայլը յառաջ կը տանինք: Յանկարծ նոյն ծայրը միւսանգամ կը լսուի, և աւելի ըսպաւնալից կը հնչէ.

— Գի՛ փա լա՛ :

Գի՛ փա լա՛, կ'ըսեմ զարմացմամբ. և այն ծայրին մէջքս ինչպէս երազէ մը կ'արթննայ. աչքերս գլեպ 'ի ծայրին եկած տեղը կ'ուզեմ. իբր հարիւր քայլ մեզմէ անդին խօշոր չէ՞ք մը կար: Իսկոյն ընկերոջս թեւէն բըւնելով,

— Ետ գտնանք, կ'ըսեմ. ծայրը դինուորի մը ծայն է. և եթէ երկու քայլ ալ առնունք՝ տարակոյս չկայ որ կամ ես և կամ դու նաւ գտնաւ պիտոր չկարենանք:

— Հապա, կը պատասխանէ ընկերս, Խառաղցիւնդէն ինչ կը վախնաս առաջ երթանք:

— Ոչ միայն Խառաղցիւնդէն կը վախնամ, կ'ըսեմ, ազդը լսելէս յետոյ, հապա ինչեւեց մը մարդէ: Նշան է թէ պաշտօնեայ պահպան մըն է, և օրինաց ուժը ձեռքին մէջն է. վայ անոր որ չհնազանդի. երրորդ ազդը հրօցանի մը գնտակն է, որ անհնազանդը կամ անգզոյշը գետինը կրնայ պատկերցնել:

— Ի՛նչ, մի վախնար, կը գտնար ըսել ընկերս, զիս յառաջ մղելով. Հետո եկուր, առաջ երթանք:

Բայց ես ստեղծ պատահած գէպերէն խրատեալ կը հակառակիմ ու կը բռնադատեմ ընկերս ետ գտնայու: Կը պատմեմ իրեն վերջի օրերը պատահած գէպք մը: Մութ ու փոթորկալից գիշեր մըն էր. հայր և որդի, գիւղարնակք, երկայն ճամբորդութեան մը տուն գտնալու կ'ըլլային, և գնու ևս չէին հնաու իրենց տունէն, երբ շարքաղդը ուղեց որ պահապան դինուորի մը միջոցին մէջէն անցնին: Պահապանը կենալու հրամանը ծայնէ. բայց գիշերուան մթութիւնը ու հողմին սաստկութիւնը անոր ծայ-

նին ազդը խեղդեցին, և զիս զայր սնկաւ կամ ճառմանին յառաջ վարեցին: Յանկարծ հրացանի մը թնդիւնը լսուեցաւ: Իսկոյն իբր շանթահար մէկը գետին կործանեցաւ, միւսը գարժարած՝ զայտնորուն մէջէն անհետացաւ: Հրացանին ազդը լսելով գիւնուորնորը դուրս վազեցին եղածը հասկընալու: Ետեւեն ձերտնի գեղացի մը առիւնթաթափա իր մահաղին վրայ ինկած գիւնացած էր:

Մինչդեռ ես այս գէպքս պատմելու հետ էի, անդիէն մէկ մը հաղալով ու խուս արձակելով գէպ 'ի մեկի կու գար: Մեկի մերձեկնելով հետաքրքրաբար՝ բարկ իրեկուն մաղթեց: Զինուորական մըն էր որ այն ինչ գինետունը թողած՝ գինուորանոցը կը փութար: Վարձեւս յանկարծակիս գողէ բռնուած էր, այնպէս գինուոյ զորութեանէն երկու ոտից վրայ կ'երեւար. խզուկ ծայնն անտուրդ շեշտիւ կ'իլլէր այն յոգեաց խոնջ կոկորդին մէջէն: Ես անոր հետաքրքրութիւնը գոհացնել ուզելով՝ նպատակնիս ու եղածը պատմեցի. որու վրայ,

— Հետո եկէք, ըսաւ, ու ես զձեզ անցունեմ: Ես ալ գինուորանոց կ'երթամ, որովհետեւ ժամը տասնին մօտ է, և եթէ ժամանակնիս ներս չգտնու ինք՝ պատժոյ տակ կ'իյնանք:

Կը հաւանինք ըսածին ու խօսակցելով ես կը գտնանք. բայց ունայն տեղ. պահապան դինուորին ծայրը միւսանգամ դա՛մեն կ'արձանացնէ. և մեր տասնապետն առ վայր մը գմեղ թողլով՝ պահապան գիւնուորին կ'երթայ: Քիչ մը ետքը մեզի գալով,

— Կը ցաւիմ, կ'ըսէ, պատու էրը խափարգեւած է որ ոչ որ գինուորանոցին քովէն անցնի: Ուրիշ չըջանով կրնաք պարսպաները երթալ:

Այս ըսելով մեզի ձեռք կ'երկնցնէ, գիշեր բարի կը մաղթէ, և ուրիշ ընկեր գիւնուորի մը հետ, որ քան զինքն երկրուն էր ոտիք, գէպ 'ի դինուորանոց կը մեկնի: Մենք ալ հակառակ ուղղութեամբ քաղաքին ճամբան կը բռնենք:

— Ի՛նչ, կ'ըսէ ընկերս, եթէ պահապանն ալ այս երկուքիս պէս էր, գնտակէն վախնալու չէր:

Դեպ 'ի նաւը կը գտնանք, սակայն քաւելու ախորժը գմեղ գէպ յառաջ կը մղէ: Դաշտավայրի մը մէջէն այգեստանայ ճամբան կը բռնենք: Հսկայակերպ ալօքսը, որ այգեստանաց ցանխապատը կը կապնեն, ոչ միայն օգոյ բարեխառնութիւնը կը զգացընենայ և երկրին բարեբերութիւնը: Մտքս անդին գիւղական տնակք և ամարանոցք

մութին ու խոր լուսթեան մէջ թաղուած կերեւան, և միայն պայծառ լուսինն իր փայլովը գտնոնք կը լուսաւորէ: Խոշոր առօրեայ մը մօտենալով տեքսէ մը կը կտրինք, բարձր քան զմեր Հասակ, և իւր յաղթանակ ուսերնին առած՝ չողքնաւ կը բերինք. ժամը կէս չորսուան մօտ էր: Այսպէս գործունէութիւն մը կը տրեք չողքնաւին վերայ. կառատորովը Հնդկային ճանապարհորդք բերած էր, Հանդերձ Հնդկային թրդ-թատարաւ, գրեթէ երկու Հարիւր պարկ: Այնքանալի շարժմունք մըն էր ամեն զին. վրան, վարը, հասարակաց սրահը, խցիկները, ամեն զին նորակ մարդոց բազմութեամբ ու երթեւեկով կ'աղմկէր: Ժամը մէկին լաւագոյն համարկեցայ առանձնանալ և ասպարէզը նոր եկողաց թողուլ:

ԴԵՊ Ի ՍՈՒԷՔ

Լուսացու երկուշաբթիին, նմանապէս ջինճ ու պայծառ երկինքով և անգործ օդով, և մենք ժամը ութին խարխիւր առինք դէպ ի Ալբրիկէ նաւարկելով: Կարօտադին աչքը կը դիտէինք Իտալիոյ ափունքը՝ որ Հիտազնետէ մշուշին մէջ կը թաղուէին, մինչև բոլորովին անհետանալով՝ ինքորդներն դարձեալ անհուն ջրի բոլորչի մը մէջ գտանք:

Կամաց կամաց նաւուն վրան բազմութիւնը սկսաւ խռնիլ. նոր եկաւորք ուղեւորաց թիւը յիսուէ հարիւր քսան Հանեցին, և թուոյն Հիտ շարժմունքը, շնկոցը և ազաղախը բազմացուցին. մանաւանդ որ շատը մէկվէկու ծանօթ ու բարեկամ՝ իրարու գալուստը ուրախութեամբ կ'ողջուռէին: Երբեք չէինք որ քիչ առնէն զամենը հասարակաց սրահը հրաւիրեց՝ գտնանալով ալ իրարու մերձեցնելով՝ ընկերութեան մէջ չափաւոր մտերմութեան կապ մը մըտաց:

Բայց այնուհետև նաւուն վրայ ժուռ գալ անկարելի էր. միջոցը ոչ միայն մարդոց բազմութեամբ գրաւեալ էր, այլ և կերպ կերպ բազմացնելով, ամեն ձեւով և ամեն միտմութեամբ: Քօնֆարդէյը քան զամեն վայելչութիւն նախադաս է: Մարդավարութիւն ու վայելչութիւն պահանջի կամ ցուցնելու ունայն զգուշութիւն է: Թէպէտ տեղին Հասարակաց, բայց այնպէս կը վարի իւրաքանչիւր որ ինչպէս թէ իւր յատուկ տունն ու սենեակն ըլլար: Թիկնաթուոց վրայ անտարբերաբար երկնցած գրքերնին ձեւերնին մտադիրութեամբ կը կարգան:

Քովիւրնէն թէ անցնիս, և ոչ աչքերնին կը վերցնեն: Երկայն ընթերցմունքէն ձանձրացողք երազոց աշխարհը կը տալտին: Երկայն երկար ճամբորդութեան ճանձրոյթը՝ միայն փորձ եղալը գիտէ: Կերակրող ծաւանանքն է միայն որ քիչ մը զուարթութիւն կը ձգէ ընկերութեան մէջ. սաղիսխնդին փոքր փոքր ժողովակը կը ձեռնան, ընկերական խօսակցութեանց զուարթութիւնն ու ծիծաղը կը լսուի: և այնպէս միակերպութիւնը քիչ մը կը կտորի:

Այսպէս գեղեցիկ արեւով և խաղաղաբար գէպ յարեւել կ'արշաւենք. յաջող Հողմիկ մը որ մեզի ընկեցիւ ուղեւոր էր, մեր նաւուն երկու առագաստը պարզել կուտայ: Կաւերնիս յիւրախ մեղզիկ մը սաղիս անցին կը ճօճայ, բայց վրանիս այլալուսթիւն չի բերեր, թէպէտ և ոմանք ծովային շարժման շատ դիւրագգած են: Երկուն անակնկալ անգործութիւնը զամենը ուրախ կը բռնէ. ինչպէս բարեկարգ կը համարէինք զմեզ որ անցեալ օրերու օգոց խառնակութիւնն՝ այժմեան յաջող անգործութիւնը պատրաստէր էր ի նպատակ մեզ. և այս անգործութիւնս մեր զարթնունն ու ննջելը միօրինակ ողջունելով, շորորդ օրը առաւօտանց կ'անուրիս Աղբաւանդիւր նաւահանդիսը մտանք: Մտից դժուարութիւնը մեր ընթացքը կը ծանրացնէ, և մինչդեռ կը յառաջներք՝ արեւը բաղքին ետեւէ բարձրանալով զմեզ կ'ողջունէ: Կաւահանդիսան անտաւախիտ մը կը նմանի, այնպէս Հոծ են չողքնաւուց և վաճառական առագաստաւորաց կայսր: Երկնից մութ կապոյտը զլուրը աւելի մութ ներկելով, աւելի ևս կը սաստկացնէ արեւուն ճառագայթից փայլը՝ որ մեր ձախակողմը եղած սպիտակորմ ընդարձակ շերտէ մը կը ցոլանայ: Անվաղմիտ երկայն տաղաւտ լեզուի մը վրայ արձանահանեաց ցիրուցան խմբիկներ կը նշմարեմ. Հողմադարձ ջաղաց բազմութիւնը մարդուս ներկայութիւնը աւտելով՝ այն տեղւոյն մայրաքովմէն կը մեղմնէ:

Դէպ ի չողքնաւուց կայարանը կը խտտորինք, ուր քիչ առնեն չողքնաւուց կը դադարի: Արդէն իսկ քաղքէն բազմագոյն նաւակը դէպ ի մեզ կը թիափարէ, և հազիւ թէ չողքնաւուն սանդուղը վար կ'իջնանք՝ բազմութիւն մը պոնդոկի սպասաւորաց վեր կը յարձրկին: Բայց մտից տալիս պահապան նաւատին բռնցի ու մզմամբ դառնոք ետ կը մղէ: Արեւելեան իրաւասութեան պատճառաբանութիւն, որու ընդգիմադրել կարելի չէ: Եթէ այս բռնի մղում մը ի գործ չդրուի, հարիւրաւոր կասկածելի գիմօք մարդիկ նաւուն ամեն կողմը կը

թափանցելու Սև աղէմ, մերկալանջ, անիւ-
շիկ, աղտոզի և պատառատուն հանդեր-
ձիւք, աւելի գողի երեւոյթ ունին քան թէ
յառաւիկ սպասաւորի: Բայց և այնպէս որ-
չափ կը խորշի կիրթ մարդն այն անյարգար
զգեսաներով, այլաժ զէմբերով, համար-
ձակ և անկիրթ շարժմունքներով մարդիկ-
նուն, չի կրնար չնշմարել այն զեմբերուն
միայ մասաւր կարողութեան մը զօրաւոր
ծիրքը, որ նիւթական պիտոյից աշխոյժ գոր-
ծունէութեամբ մը կ'արտայայտուի Բայց հան-
ձնելով իրենց այս բնութեան ձրիք և կարող-
ղութեամբ, այս ազգը կարծես ոչ երբեք
քաղաքական յառաջադիմութեան մը ճամ-
բան մտնելու բարեբաղդութիւնը պիտի ու-
նենայ: Ինչ էին տալիս օրը գրեթէ նոյն են այս-
օր, և կարծես նոյն ըլլալու են վայս ալ,
թէպէտ և Եզիպատի տիրելէն ետքը շատ
մը դար անցած է: Շատ է իրենց՝ ծխա-
քաղը և սուրճը և անկին մը ուր քաղաին
և անհոգ թմրին. քաղաքական յառաջադի-
մութեան փառապաշտութիւնը կարծես ան-
գոր է արտերնին ջերմացնելու: Առհասա-
րակ որուն երևան օր նայիմ՝ անգութ և խա-
բեւայ սրտի մը գրողմը կը նշմարեմ:

Այս խորհրդածութիւններով նաւուն
միայ կեցած կը գիտեմ այն խառնիճաղան-
ճին ազմիրը, մինչև տէրութեան պաշտո-
նէից գալստեամբը թոյլ կ'ըլլտի նաւոր
դացս ցամաք ելլել, Բայց հոս ուրիշ տե-
սարան մը կը բացուի առջնինս. բազմու-
թիւն մը ապստղի փերեզակաց կը պատեն
զմեք, կերպ կերպ ձեռագործ ու բարիք
առաջարկելով մեզի. և մենք անգէտք գը-
նոյ՝ տասնապատիկ կ'ըստ ծնելոյ այն խա-
բեւայից անոյճ խօսքերովը ու յամառ յա-
րատեութեամբը:

Կահուց փոխադրութիւնը 'ի չղգեկառս
երկու ժամ՝ կ'երկարէ. այնուհետեւ ամենքս
կառատորմը նստած՝ չղգեմուրը միակեալ
դաշտօրէից մէջէն զմեզ կը վարէ. ինչպէս
տարրեր կը գտնենք այն երկիրը մեր բնու-
կեալ երկիրներէն: Տիրեաթափի բնութիւն
մը թողիւր լինը ետեւեալ՝ ձմաւանային թըմ-
րութեան մէջ ընկղմած. իսկ հոս գարնա-
նային գեղեցկութիւնը կը գտնենք: Ինչ բա-
րեբեր երկիր ըլլալու է, և ինչ աւելի ար-
դիւրճի կրնար պաշտաբերել քաղաքակիրթ
վարչական մը գաղազանի տակ: Այն
զբօնալի տեսարանն ալ աւելի զմայլելի
կընեն արմատենաց բազմութիւնը, որոնք
բարձր բնոյ մը ծայրէն հովանածեւ պար-
զելով իրենց տներները՝ քաղցր պտուղնե-
րու ողկոյզները երկաթայ աղբիւնը կը ցուցը-
նեն: Բոլոր ճամբանիս, մինչև անապատին
սահմանը, ուր բնութիւնը ամայութեան

կերպարանք մը պիտոր դղենու, մշակու-
թեան զոյնդղէն հանգերծիւք զարդարեալ
է: Եզիպատացորենոյն արտորայք յղիա-
ցեալ կ'երևին առատութեան արգիւմայք.
բամբակենոյն գեղեցկութիւնը հարկ է մը-
շակին ճոխութիւն խոտտանայ. թող ուրիշ
բերքեր՝ որովք պէսպէս երանգք գորդա-
րեալ են այն գաղտնիքը Եւ սակայն այն
բարեբեր երկրին առատ բարեօքը հան-
դերձ՝ բնիկը մերկ ու բոսիկ կը քալէ ինչ-
պէս ապարդին ստորակ: Երբ գիւղորէից
առջէն կ'անցնինք, ամայութեան գգապ-
մունքէն սրտերնիս կը սղմուի: Կոյտ մը են
հողակոշտից՝ որ աւելի անբանից գոմք կը
նմանին. քան թէ մարդկային բնակարանք:
Անապատն իսկ, իւր յառուկ ահաւորու-
թեամբը, քերթողական մասնատու գգապ-
մունք մը կը տալաւրէ խորհող սրտին, որ
իւր քաղցրութիւնն ունի. բայց այս բըն-
կաց բնակարանաց երևութէն իսկ քաղա-
քակիրթ մարդուն սիրտը կը ճմլի: Եթէ
մարդկային պատիրը շատ վար զարնի չըլ-
լար, տեսնելով թէ ինչպէս գրաստը բուռ
մը խոտի համար կ'աշխատի, բնելու էր
նաև այս բնկացս համարժէ մասնատու գեղի
կենդանիք են, որ միայն պատառ մը հայի
համար գրաստաբար կը տածանին:

Աչքս անխոնջ պատուհանէն գուրս յա-
ռած կը գիտեմ՝ այն տեսարանը որ շարու-
նակ վայրկեանէ վայրկեան կը փոփոխուի.
Ժամը կը յառաջէ և մենք կայարանէ կայա-
րան կը սրանանք. արեւը կը սկսի խոտա-
շիլ և մշակաց ցիրուցան բազմութիւնը կա-
մաց կամաց դաշտերը թողլով՝ գէտ կ'ընեն
բնակարանները կ'ուզեն որին: Մենք ալ ժամը
հնգին անապատին սահմանը կը հասնինք:

Եթէ գիտի երբեք որ այս էջերս կարգա-
ցող մահկանացու մը նոյն այս ճամբով Ա-
ղեքսանդրիայէն Սուէզ ելքով, կը մտղթեմ
իրեն որ ճամբուն կայարանները գաղտնող
ճաշատանց չխորտուի: Գլխաւորաբար Յոյն
ըլլալով անոնք որ այս գործիս կը զբաղին,
գիտեն առթէն կեղեքիչ եղանակաւ օգտու
քաղել:

Բայց որչափ ասոնք վրաս գէշ տալաւ-
րութիւն բրին, նոյնչափ զթոյ աղկեցու-
թեամբ ցուեցաւ սիրտս՝ խօսակցելով ա-
նապատին մէջ բնակող ուրիշ ճաշանոցի մը
տիրակը հետ: Մինչդեռ մենք մշակութեան
յետին նշխարքը ետեւեալ թողած՝ անհուն
աւազուտի մը մէջէն կը սրանանք, ուր ոչ
ժառ, ոչ տունի, ոչ դալարուց հետք, ոչ
թռնոյն և ոչ իսկ ինչէիցէ կենսունակ էակի
որ երկրակալութիւնը կը նշմարուի, յանկարծ
մութիւն մէջէն կայարանի մը լոյսերը կը
նշմարենք, ուր կառաստորմը կը դադարի:

Քմբար թիւննիս սթափելու նպատակաւ վար կ'իջնենք ու ճաշատան մը մեծ սրահը կը մանկեր. և մինչդեռ ամենքը պատրաստեալ ուտելիսաց պատիւ կ'ընեն, աչքս տագնաւ անդին կը շրջանաւ. պատերը վերէն 'ի վար ծեփած են պատկերներով. այլ և այլ ստղանիքս վրայ ալ շարուած կան ժրձմանիներ, տունկեր, քարայրուցմունք, և այլ հետաքրքրական բաներ, որ գիտութեան և ուսու մնական կրթութեան մը ճաշակին վրայ կ'այ նն. շեռարբորութենէ շարժեալ կը մերձենում տանտերը, որ վաթսնաւանայ մէկ մը կը թափ, ու հայրենիքը կը հարցունեն. — « Ի՞նչպիսիք եմ, կը պատասխանէ, և 'ի բազմաց հետէ ոչս կողմնաւ գաղթած եմ. հոս բոլոր ընտանիքս մէկիկ մէկիկ ես թաղեր եմ. կը մնամ ևս միայն, և գուցէ ինծի ալ նոյն ճամբան կրթալու չառ ժամանակ չէ մնացել: Մինակ եւրոպացի այս գրեթէ վարենի բնակաց մէջ մնացած՝ և ոչ խակ մէկ մը կը կրցի եմ գտնել որու ձեռնտուութեանը վրայ վառակըմ. աշխատութեանս օգուտն իսկ անանկ ոչինչ է, որ և ոչ հայրենիքս գառնալու կարող եմ. այսուհետեւ ալ ժամանակը ուշ է, և ամենայն յոյս հատկաւ »:

Այն տեղւոյն պանդոկատեաց մէջէն միայն այս գտեր եմ պարկեշտ ու խղճմբար տանքաւոր. մանաւանդ իր գրիցը նայելով որ անապատին մեռելութեան մէջ թաղուած իր արուեստին պիտայրը կրկէր տաժանմամբ հեռաւոր տեղերէ բերել. որ ուրիշ բան ըսել չէր եթէ ոչ կեանքը մահեղցնել. քիչ մը գրամիջ չաւտն համար:

Եր թողնուիք այս կայարանն ալ և դարձեալ անապատին ճամբան կը բռնենք, և հուսկ ուրեմն կը հասնինք Սուէզի ծովափունքը: Գիշերը յառաջացեր էր ու պայծառ լուսնին ճառագայթներն երեքայով կը շողջողային անդորր քրոյն երեսէն, և կարճես տեւիկն թափուր էր մարդուս ներկայութենէն. բայց հագիւ թէ կառատորմը կայարանը կը դադարի, տղայաց ու փերի-կակաց աղաղակները մեր շարս կողմը կը պատեն: Պտուղ, ծխախոտ, ճանապարհորդութեան թխնաթու, և այլ պէտպէս առարկաներ մեր հանդից կ'առաջարկուին: Եւ այնպէս բռնադատ են առաջարկութիւնք՝ որ ձեռքերէն տղատելու համար, հարկ է գնել ու գոհացնել:

Եւ մինչդեռ կահուց փոխադրութիւնը կ'ըլլուի 'ի շողնաւ, որ զմեզ 'ի շնորհիկ պիտուտն է անմիջապէս ծովակը խաւրիսն ձգած է, կը փութամ նաւուն գործակատարին տոմսակս ներկայացնելու խր-չիկս պահանջելով. բայց քան զիս յառաջ

այլը փութացեր դուռեր են զայն. և ինձ տողնապի ժամ մը կը սկսի. մանաւանդ որ գործակատարը խիստ մէկ մը կ'երեւնայ: Ստիպյալ բարկեամ անգրիպեալ, ընկերութեան պաշտօնեայն, ինձ յօգնութիւն հասնելով ամեն գծաւորութիւն կը հարթէ. և գործակատարն, թէպէտ դժկամակ, կը բռնադատի ինձ առանձին ընդարձակ խղիկ մը տալու, ուր ողջին ճամբուն երկայնութեամբ ուսուք անձկութիւն կրելու չիմ: Ժամը երկուք էր կէս զիշերէն ետքը երբ անկողնիկս ամիտփութեցայ. անմիջապէս լըսնով շողնաւուն խորիվարը վեր առի. պաշտօնականիկէս գլուխս գտար երկնցնելով՝ տեսնեմ հեղիկ հեղիկ արծաթափայլ Սուէզի ծոցին անդորր ջուրը կը ճեղքէինք. ինձ խոտտանալով երկրորդ օրը կարմիր ծովուն երեք ողջունելու, ամիտփութեցայ միւսանգամ: Սակայն ցորեկուսն այրալուծութիւնն էր ու տպաւորութիւններէն միտքս ամբարձաւ՝ 'ի գուր այն նեղ անկողնիկին վրայ քնող հանգիստը կը բնառեմ: Ներքին ջերմիս զով խնդրելով, դարձեալ դուռս պաշտօնականիկէն գուրս կ'երկնցնեմ, ու մտախորհ այն երկնից ջինջ կամարը կը զննեմ, ուսիցը անհամար աստղերու մէջէն լուսինն իւր փայլը կը սփռէ մեղմալարձ ջրին վրայ: Ի՛նչ օրհնած երկիրներ ըլլալու են, կ'ըսեն, ասոնք ուր երկիրն այսպէս զուարթ կը ժպտի և. բարեխառնութիւնն այսպէս մեղմ կ'ազդէ: Իսկ վեց օրուան մէջ գրեթէ տառնամանիքներէն՝ զարնանային ջերմութեան փոխադրուեր էի և յի թորով այն անոյց օդը կը ձծէի: Իսկ այնպէս զովապած նուրէն ամիտփութեցայ՝ խորին թմարութեան մը մէջ ընկղմելով. ուստի հանցեց զիս առաւօտեան սպասաւորին ձայնն, ըսա սովորութեան սուրճը հրամայելով, Արեւն սկսեր էր հորիզոնը զարթարել. աճապարելով նաւուն վրան ելայ:

ԱՆՊԻ ՔԱՆ ԶՈՒՆԷՋ

Ի՛նչպէս զեղեցիկ էր արեւուն փայլը բունի որ հեռագէտէ հորիզոնէն վեր կը բարձրանար: Նաւերնիս Սուէզի ծոցէն դէպ 'ի կարմիր ծովը դիմելով՝ Ալեքիկէի և Արաւիկայ ծովափանց մէջէն կը սրանար: Յամաք ալ զին, ցամաք ձախ զին, որոց վրայ կարձնա իրերիցը ոսկեղ չամանդաղ կ'իջնար: Բայց հետզհետէ որ արեւը կը սկսէր բարձրանալ, ջերմութիւնն ալ նովին համամատութեամբ կ'անէր ու նեղապաշտ կ'ըլլար:

Միջոցեւ նաւուն վրայ ժուռ կու գամ, Հնդկի Բարսիի մը աչքերը վրաս կը յառին. յովէն կ'անցնիմ իբր անուշադիր, բայց ինձ կ'երևի թէ ծանօթ ոմն է: Եւ յիշատի ամբող յառաջ տեսնուած էինք յԵւրոպա, մինչդեռ իւր երկու ընկերօք կը ճառնասարհորդէր. և Հիմա առանց զիտնուլու մեկտեղ ծովը կը կտրէինք զէպ 'ի Պոմպէյ իւր հայրենիքը: Տեսութիւննիս ախորժեկի եղաւ և խոսակցութիւննիս այլ և այլ նիւթոց վրայ չըջնում: Կրօնականն ալ խառնուեցաւ. Քրիստոնէից փառահնգ եկեղեցիք զարմացուցեր էին զիրենք. անոր համար կը տրուեցէին որ իրենք 'ի Պոմպէյ չունէին ոչ գեղեցիկաչն տաճար և ոչ կրօնից տեղեանք քուրմ. որովհետեւ իրենք Զրադաշտի հետեւորդ էին: Եւ ասոնց ծանօթութիւնը ինձ օգտեցընելով, Պոմպէյ վրայ պէտքեւնեցած տեղեկութիւններս բաղկեցի:

Յաջող Հողմիկ անդորր ծովուն ուղեկից ելլելով՝ նաւերնուս առադաստը կը պարզենք աւելի երազելով մեր ընթացքը. սոսժամ երկոտասան ու կէս մղոն կը քալենք: Պայծառ արեւ կապուտ երկիրին վրայէն իւր շրջանը կը լրացուէ, ցորեկուան նեղացուցիչ ջերմութիւնը քիչ մը նուազեցնելով: Աստեղադարձ երկիրը նորէն վրանիս կը պարզի. և երբ հանգստեան ժամը կը մօտենայ ու խղիկս կը քաշուիմ, ջերմութիւնը անանկ անհանգուրժելի կը գրտնեմ որ հանգիստ ննջելը անկարելի է: Ի գուր սպասաւորը պատուհանիկը այնպէս պատրաստեր է որ բայց մնալով՝ խղիկը հով մտցնէ. ջերմութիւնը նոյնպէս նեղացուցիչ է և ննջելն անհնարին: Եւ սակայն կարմիր ծովը, զէպ ուր կը գիմենք և վազիւ պիտոր հասնինք, աւելի ջերմութիւն կը սպառնայ մեզի: Վասն զի Ալիրիկէի և Արաբիոյ անապատք իրենց ջերմութիւնը այն ծովուն վրայ կարծես կը կեդրոնացնեն:

Սուէզի ծոցին երկայնութեամբ միշտ երկուստեք մեզի ցամաքը կ'ընկերանայ: Բայց երբ այն կը ըմնայ ու հեռաւոր Հորդոն նի մը մէջ կը թաղուի, դարձեալ մենք զմեզ ընդարձակ կապտազոյն հեղանիս թափողի մը կեդրոնը կը գտնենք: Հեռու հեռու, ծու-

վուն խորերը յանկարծ կզդիացեալ աշտաւակ մը առջեւնիս կ'ելլէ. ինչ է այն կէտն սահագին ծովաւտարած բոլորակի մը մէջ. և կայ արդեօք այնպիսի աշխարհէս մոտացեալ մտաւոր էակ մը որ այն լիտալ տեղը բնակի: Կայ յիշատի արարածոց ընտանիք մը՝ որ այն անծուկ միայնարանը կը ճգնի, երկնից ու ծովուն հետ միայն խօսակից: Փարոս մըն է այս զոր Եգիպտոսի վարչութիւնը Սուէզի ծոցին հանդէպ կանգնեց է 'ի զգուշութիւննաւարկութեան, որովհետեւ Կարմիր ծովը մեծամեծ վտանգներ կը սպառնայ իր անհամար ժայռուտներով: Այս զոգցեա մարդկութենէ մոտացեալ բընակչաց կերակուրն ու ջուրն՝ երեք ամիս մէջմը Եգիպտոսի տէրութիւնը կը զրկէ:

Այս վերջապահ պահապանէն անդին մերթ ընդ մերթ շոգեւաւ մը կը նշմարենք, որ կամ քովբրնէս քերելով զէպ յԵւրոպ կը դիմէ, և կամ քան զմեզ երազաքայլ՝ 'ի բացուստ կը քայլէ ու զէպ 'ի Հնդկային ջրերը կը սրանայ: Կզդիացեալ ապառաժք ստէպ ստէպ ծովուն մէջէն առանձնացեալ կը կանգնին. անոց ամայութեան ախորտները թէպէտ սրտերնիս կը ճմլէ, բայց մի և նոյն ատեն մեզի կ'ազդէ՝ թէ սպառիչ տարեր մը սպառնալիքն է գեռ ևս մեզի սպասանարան մը կը մնայ: Սակայն տօթը երթալով կը սաստկանայ, և Բէժմիրի ջերմաշափը, զոր յԵւրոպ վեց աստիճանի թողեր էի, հոս քսանուցորս և քսանուվեց կը նշանէ. ապացոյց թէ երկու կողմի անապատք իրենց կրակը անգործ չեն պահէր: Յորեկ ատեն ջերմութենէն շնչասպառ ունայն տեղ նաւուն մէջ զովացուցիչ տեղուանք կը յինստենք. զիշերտան կաթագին կը սպասենք, յուսով որ մեզի զով բերէ. բայց 'ի գուր. Հնոցի մը կեդրոնը կը գտնուինք: Գիշերը կը հասնի ու ջերմութիւնը նոսրին սաստկութեամբ զմեզ կը հարուածէ. և առաւել ևս մեր անծուկ խղիկն մէջ, ուր պատուհանն իսկ բաց բռնելը օգուտ չունի: Ի վերայ այսք ամենային առջեւնիս հնիգ անապատ օրուան միջոց կայ մինչև ցլաւեն, ուր կը յուսանք զովազոյն օգոյ մը շունչը ծծելու:

Կը շարունակուի.

Հ. Յ. Վ. ԻՍԱԿԻՅԱՆ: